

Степан Руданський

**МАЗЕПА,
ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКИЙ**

Упорядник Михайло Андрусак

Видавничо-поліграфічне товариство "Вік"
Коломня 1994

I.
Не орел то сивокрилий
Квилить серед степа:
В Білій Церкві свою гадку
Гадає Мазепа.
Він гадає, поглядає:
Тиха Україна,
А далеко на півночі
Встала хуртовина.
Встала страшна хуртовина,
Світа не видати:
Хоче Москва із Ляхами
Шведа воювати.
І на шведськую границю
Почали-ся здвиги;
Іді здвиги аж до Нарви,
А другі до Риги.
Стала Москва коло Нарви,
Ляхва коло Риги,
І журяться ріжкі Хвниці,
І журяться Ливи;
І трясуться від гарматів
Каміній горі,
І пінисться від байдаків
Янтарнеє море.
Аж озвався у Штокгольмі
Карло недоліток:
“А ходімо, пані Шведи,
Рагувати діток!
Бо не дармо трісли гори,
Море забіліло:
То на наших діток Ливів
Два соколи сіло.
Іден сокіл сивокрилий —
Цар Петро московський,
Другий сокіл сивокрилий —
Король Август польський.
Атаманці мої милі!
Львиголово, Любко,
Ви збирайте своє військо
Атаманське хутко!
Ви збирайте своє військо

На хвищській горі,
А я з своїм королівським
Піду через море!"

І в годині затрясли ся
Опівнічні гори,
Під Шведами забіліло
Янтарнеє море.
І Карло як лев могучий
На беріг ступає,
Вісім тисяч коло Нарви
Трупом покладає.
Забирає двісті стягів
І двісті гарматів,
І пускаєть-ся до Риги
Ляха відбивати.
Перескочив Двіну-ріку
Мимо Каминиги,
В опівночі ляцьке військо
Відігнав від Риги;
До Варшави і Клісова
Прибув ще до раня,
Із Клісова до Пултуска
Прибув на снідання;
А в обіді перед Карлом
Пишная Варшава
Відцуралась від Августа,
Взяла Станіслава.
А з Варшави аж до Сасів
Прибув на вечеру,
Вибив із рук у Августа
Дріздень, не тетеру,
Тай і каже: "Віддай, брате,
Польську корону,
То я тобі й твою саську
Віддам по закону!"

І від польської корони
Август відцурав ся.
Тогді Карло зібрав раду,
На раді озвав ся:
"Ой ви Шведи, мої Шведи,
Храбрая дружино!

Побили ж ми вражих Сасів,
Вражу Ляхівщину!
Побили ж ми вражих Сасів,
Вражу Ляхівщину,
Та побіймо ж іще тую
Вражу Московщину!
Ти, мій Любко, іди хутко
На хвищській горі,
Та стережи з Неві-ріки
Янтарнеє море.
А ти, пане атамане,
Голово ти львова,
Ти поведи своє військо
Із Риги до Пскова.
А король ваш із Ружою
Та із Горостоком
На самую Москву піде
Ляцьким Білостоком!"
І злякав ся цар московський
Та й не хоче битись:
"Ой брате мій, каже, Карле,
Лучше помиритись!"
— "Добре, добре! — Карло каже:
Я не забарю ся,
Чекай мене під Москвою.
Я там помирю ся!"
І живенько на границю
Збирає дружину,
Через річку Березину
Іде в Московщину.

А Мазепа на Україні
Тільки поглядає,
Поглядає наоколо
Тай думу гадає;
Він гадає, промовляє:
"Чого-ж іще ждати?
Та лучшого тепер часу
Нічого чекати.
І нічого похилатись,
Бити головою
Перед вражою Ляхвою
Та перед Москвою..."

Вража Польща замовчала,
Москви не видати,
Тепер би нам з ворогами
Бійку розпочати;
Тепер би нам відплатити
За нашу недолю,
Тепер би нам підійнятись
З неволі на волю,
І від Донця і Орелі
По самі Карпати
Могучее та сильнеє
Царство збудувати."

І гадає гетьман думу
Таїї не догадає,
Аж до него з Березини
Карло промовляє:
"Ой гетьмане українській,
Мазепо, мій брате!
Чи не хочеш ти зо мною
Москви воювати?
Розібемо Москву вражу —
Будемо панами...
Не розібем, — не хрестити
Дітий з Москалями.
В мене буде своє царство,
А ти, милий брате,
Будеш тогді в Білій Русі
Царієм царювати!"

А Мазепа йому й каже:
"Спасибі за слово!
Я то, пане, й сам гадаю
Та не все готово.
В мене коні розсідлані
На чистому полі,
В мене люди ізмучені
В тяжкій неволі;
Та за мною, милий пане,
Московській очі
Поглядають середо-дня
І посеред ночі.
Трудно, трудно з Москалями

Що небудь почати,
Але й трудно добре слово
Пізад повертати.
Пожди ж, пане, коло Дніпру,
Годину, другу.
А я з-тиха на Україні
Децю поготую.
Поготую, тогді й піду
Битись з Москалями.
А тим часом нехай буде
Тихо межі нами!"

І поглянув знов Мазепа
На Україну згодом,
Аж там листи Карловії
Ходять меж народом;
І від листів його славних
Україна ціла
На доколя Мазепи
Ройом загуділа.
"Пора, пора!" викликають,
А той як не чує, —
То водить ся з Москалями,
То сам бенкетує.
"Що-ж він, — кажуть молодії, —
Він за нас не дбає;
Так чого-ж він в руках своїх
Булаву тримає?
Гей коли-б то вона була
Та у Дорошенка,
У Палія, у Самуся,
Або Гордієнка,
То давно би уже була
Воля на Україні
І козакі б не гинули
В снігах на чужині!..."

Так козакі молодії
Рвали ся на волю,
Нарцкали на гетьмана
Та на свою долю.
Але гетьман бенкетує,
Ніби і не чує.

А тож само наоколо
Повстання готує.
І усюди його листи
Полумя готують:
То з Булавином на Доні
Козаків бунтують;
То за річкою Уралом
Орду підмовляють,
То бунтують Запороже
І царом лякають;
То неволять серед Криму
Несьмілого хана,
То за морем підмовляють
Сильного султана.
Ба і Карло з Березни
К Дніпру прибуває,
В славнім місті Головчині
Москву побиває.
Ще би трохи на полудень:
Вставай Україна! —
Але раптом дізнала ся
За все Москівщина.

II

То не місяць серед неба
Сьвітить із зорією,
То Кочубей у Полтаві
Хвалить ся дочкою.
Тай хвалить ся не даремне,
Бо та Кочубівна
Була пишна і хороша,
Як та королівна.
Поглядає як голубка,
Ходить як лебідка,
А бігає, то літає,
Як та перепілка.
Як та піна, з-під намиста
Груди виглядають,
Як ті тучі, чорні коси
Чоло вповивають.
Як та ружа садовая,
Ваблять її листя,
І чорнії її очі

Горять, як зіршця.
Не їде по ній сохнув
І сьвітом журив ся,
На остаток і сам гетьман
В Мотря залюбив ся.

Не по літах йому пара,
Але що чинити?
Наше серце не питає,
Коли полюбити.
Не суджена її Мотрі пара:
Мати не забула,
Що та Мотря у Мазепи
Хрестинцею була.
Але дармо стара пенька
Сватам відмовляла.
Дармо дочку заплакану
Словом розважала.
Два дні Мотря поплакала,
Не шла, ні їла,
А на третій і сьвітлиця
Її опустіла.
Тоді тільки стара мати
Усе пригадала,
Чого дочка молодая
Другим відмовляла;
Чого було на гетьмана
Усе поглядала,
Чого було його пісні
Рідні співала;
І як гостив у них гетьман,
І то пригадала,
І задумку його тяжку
За змсту обрала.

І за дочку до старого
Вченилась марою.
Пригадує і ніч і день,
Не дає спокою;
Стогне, плаче, покрекає,
Виганяє з хати.
Жене його в Москівщину
Правду розказати.

І Кочубей пише листи,
Находить підмогу,
І в півночі козак Искра
Іде у дорогу.

Та не громи-ж то тяжкії
Упали на степи:
Тяжкі листи Кочубея
Спали до Мазепи.
Дармо його цар московський
Листом потішає,
Дармо пише, що він листам
Тим не довіряє.
І дає йому на кару
Искру й Кочубія;
Та Мазепа не то видить —
Даремна надія.
Хоч суджених і карає,
А все розважає,
Чого в него цар московський
Військо відіймає;
Чого в него ще весною
Три тисячі взяли
Та панови Синявському
На підмогу дали;
А жнивими із Ніжина
Та Переяслава
Москва собі три тисячі
Не спитавши взяла.
Чого знову полк Гадяцький
З молодим Трощинським
Посилають аж до Бугу
Бити ся з Ліщинським.
І знову кілька тисяч
В Москву забирають,
А Вкраїну Москалями
З-тиха набивають.

Догадав ся старий гетьман,
Куди пак стріляє,
І сам приліг на постелі,
Ніби умирає.
І листами Петра-царя

Просить милость мати,
А короля у Батурині
Просить поспішати.
І з години на годину
Короля чекає,
А король там на границі
Лихо виробляє.
Перебрав ся аж за Дніпер
Ще перед жнивими,
Переготив Чорну-Нану
Трупом-Москалями.
Стягнув Москву до Смоленська
В лихую годину,
А сам рантом через Сожу
Скочив в Україну.

Москва злітється і лотує,
Сили зволікає,
Краї Лісного Львиголову
З хлібом розбиває.
А Карлови то й байдуже,
Не велика згуба,
Він літає орлом сивим
Коло Стародуба.
Він літає орлом сивим,
Весело кичиче,
І гетьмана к Стародубу
З Батурина кличе.
І підняв ся старий гетьман
Таї до него каже:
“Не покину Батурина —
Все добро поляже!
І двірок мій мурований,
І млини крилаті,
І запаси великії,
І сильні гармати.
Не покину Батурина,
Поки ти, королю,
Не прибудеш та не будеш
Разом із мною!”

Але гетьман український
Мови не кінчає,

Як до него цар московський
Листи посилав,
І листами вже не просить,
А із серцем каже:
“Іди, каже, під Черингів,
Не хитри ся, враже!”
І силою під Батурич
Москва підступає,
Та слабого господаря
З хати випирає.
І упер ся старий гетьман:
“Дуже, каже, згину,
Ніж Москалям-людоїдам
Я Батурич кішу!”
І для виду Апостола
З полком посилав,
А сам собі за життя ще
Похорон справляє.

Знати дуже у гетьмана
Серце заболіло...
Аж до него три соколи
Рідних прилетіло:
Іде сокіл Пилип Орлик,
Другий Воїнаровський,
Третій сокіл — сьмілий Чечель,
Триворог московський.
І всі троє прилетіли,
Стали воркувати,
Стали гетьману старому
Раду розважати;
Стали раду розважати,
Стали потішати:
Пилип його через Десну
Взяв ся проважати,
Воїнаровський взяв ся правди
В Москалів добитись,
Сьмілий Чечель за Батурич
Присягнув ся битись.
І гетьмана із постелі
З-тиха підійняли,
І всі троє за неділю
Свого доконали.

Пилип Орлик з козаками
За Десну забрав ся,
Воїнаровський собі правди
В Москви доштовпав ся,
А пан Чечель із гармати
Ревнув над валами,
І розпочав не дешево
Бійку з Москалями.

Тоді гетьман краї Семеновч
Військо зашпав,
Поклонив ся на всі боки,
Мову починає:
“Братя мої! товариші!
Діти мої, діти!
Перед нами дві безодні:
В котору легіти,
І де стати, безталанним,
При лихій годині?
Чи на право, чи на ліво,
Чи по середній?
І там сила і там сила —
На смерть будуть битись,
І комусь прийідеться встати,
Комусь повалитись.
І що-ж тоді буде з нами
В лихую годину?
Подумаймо ми за себе,
Та за Україну!
Як зможе король шведський,
То запевне, люде,
Що знов наша Україна
Під Польщою буде,
І заціпить нашу волю
Гидкая Варшава...
Як зможе цар московський,
Чи-ж буде нам слава?
Чи-ж буде він нашу волю
Давню шанувати,
Коді посьмів на гетьмана
Руку підійняти?
Братя мої, товариші,
Вибирайте долю,

А я уже обгородив
Козацькою волю:
Король шведський обіцяв ся
Все для нас зробити.
І хоч війна ще покаже,
Кому із них жити,
Але й ми тепер повинні
За волю устати,
Ми повинні, милі брата,
До шведів пристати.
І коли ми позабудем
Свої жалі, муки,
Нас до віку не забудуть
Наші діти, внуки;
А коли ми не захочем
За дітний подбати
То будемо як останні
До віку прокляті!"

І гримнуло десять тисяч
Як грім серед літа:
"Веди, веди, куди хочеш,
Веди на край світа!
Веї з тобою й за тобою,
А хто тебе кине,
Нехай жиє як відміна,
Як огида гине!"
І все військо гомоніло,
І все говорило,
Не промовив лиш полковник
Апостол Данило.
І все військо поспішало
Ураз за гетьманом,
Зоставав ся лиш Апостол
З Гнатом Галаганом.
Недалеко Стародуба
Стали відпочити.
Полковника Скоропаду
Хтіли прилучити.
Але дармо лили воду
В решето дораве,
Не упало добре слово
На серце лукаве.

І Мазепа йому плюнув,
В Гірки прибуває,
І з бунчуком-булавою
Короля витас.

III

А що-ж буде, пане брате,
Як Петро почує?
Почув Петро, підійняв ся,
Горить і лютує:
"Взяти, взяти, — викрикає,
Батурина зубами!"
І кинулась Москва вража
Битись з козаками:
І билась день і другий,
І третій день билась,
На четвертий перед нею
Стіна повалилась;
Москва раптом до пролому,
Козаки до купи,
Як солома покотились
Московській труни...
Як солома покотились,
Пролом запрають,
Але дармо Батуряне
Сили добувають...
Стіна раптом за плечима
І друга валить ся,
І в годній стала прахом
Пинная столиця...
Що ходило, не стояло —
Під пожем пропало;
Що стояло, не ходило —
В огні запалало.

І промовив цар московський:
"Мазепу прокляти!
А козакам ізібратись
Гетьмана обрати!"
І по царському указу,
Поки прибувають,
Серед Глухова Мазепу
Живцем проклинують...

І залякає козацтво
Указ зачуває,
І чотири полковники
В Глухів прибуває:
З Чернигова Полуботок —
Орел сивокрилий,
З Стародуба Скоропада,
Пеньок перегилий;
З Переяслава Тамара —
Наймитчук московський,
А з Ніжина недорідок
Лукаш Жураковський.
Зібрало ся і козацтво
Гетьмана збирати:
“Полуботка! Полуботка!”
Стало викрикнути.
Але Петро не вважає
На козацьку раду,
І сам для них обирає
Дурня Скоропаду.
І пішли полки козацькі,
Слова не сказали,
Тільки коні козацькі
Сумно заіржали.
І пішли полки козацькі
На чисте поле,
Похилились по сідельця:
“Доле наша, доле!”
І пішли полки козацькі
Критими ярами.
Обільялись по Україні
Тихими сльозами.
Не дримає цар московський,
Ба й ті не дримають,
Перебрались через Десну,
Ромни відбивають.
А з Ромнами незабаром
Загорнули в руки
Гадяч, Лубин і Рашівку,
Лохвицю й Прилук.
І розкинулись, зимують,
Нічого не дбають.
Тільки з Польщі — Станіслава

З військом виглядають.
І розкинулись, зимують,
Трудно отопітись,
Але Москва аж копає —
На морозі бігнєсь.
І на снігу, на морозі
Москва захитрила,
Кинула ся до Гадячу,
А Ромни відбила.
Тоді Карло обізвав ся
До Москви з Гадячу:
“Почекай же, Москва вража,
Я ж тобі віддячу!”
І на снігу, на морозі
Військо підіймає,
Місто Венрик із Москвою
До тла розбиває:
Краї Красного Кута знову
З Москалями бєть-ся,
На остаток краї Опішні
Станом застаєть-ся.

І поглянув цар московський:
“Нічого робити
Треба, каже, Станіслава
Від Карла відбити.”
І по Дніпру на сторожі
Москву розставляє,
До короля ані парі
З Польщі не пускає.

І поглянув король шведський:
“Нічого робити,
Треба, каже Запороже
Від царя відбити!”
І на славне Запороже
Листи послає.
Атамана Гордієнка
В гості запрошає.
І підняв ся Гордієнко,
Козаків скликає,
Коло міста Цариченька
Москву побиває.

Коло міста Цариченька
Москву побиває,
До короля та до Шведів
З військом прибуває.
Прибуває, промовляє:
"Королю, королю!
Щасливий ти, наш королю,
Що беш ся за волю;
Не забудуть тебе люде
Поки сонця, сьвіта,
Тобі буде слава вічна
На вічніх літа!"

— "І ти, брате українській,
Гетьмане Іване!
Та пехай же її твоя слава
По вік не завяне;
Та-ж ти кинув все для волі,
Все для України,
Та пехай же її твоя слава
По вік не загине!"

І обияли вони Костю,
Стали говорити:
"Порадь ти нас, милій брате,
Що будем чинити:
Чи кидати Україну,
Чи йти до Варшави,
Чи України не кидати,
А йти до Полтави?"
І подумав Гордієнко
Таї став промовляти:
"Королю мій, милій батьку,
Гетьмане, мій брате!
Та на-що вам, мої милі,
Йти до Варшави?
А чи-ж мало у вас війська,
А чи-ж мало слави?
А чи-ж у вас не то військо,
Що у Нарви грало.
Що в Варшаві та Дріздені
Бальом балювало?
А чи-ж у вас не то військо,
Що снігом ходило,

Що в дорозі на морозі
Москву полошило?
А зберіть-по своє військо,
Милі панове,
А у мене Запорожці
Усі на степови.
А у мене Запорожці
Усі молодецькі,
У них коні буджаківські,
А сідла турецькі;
Шапки у них все кримські,
А жупани польські,
У них шаблі дамаські,
Мушкетн заморські.
Бились вони з Татарамн,
Бились із Ляхами,
Тепер просять за Україну
Битись з Москалями.
Так чого-ж нам з України
Йти у Варшаву?
Лучше битись з Москалями,
Ходім під Полтаву!"

І весною, за водою,
В неділю раненько
Пішли Шведи під Полтаву,
Пішов Гордієнко.
Пішли Шведи під Полтаву,
Таї стали гадати:
Чи тепер Полтаву брати,
Чи Москви пождати?
Гордієнко — тепер радить,
Та Карло не дбає,
Він цілої Московщини
До бійки чекає.
І що буде, то вже буде. Нічого чинити,
Карло хоче одним разом
Усе покінчити.

І стоять одну неділю,
Ба стоять і другу,
Стоять третьою неділю,
Москви ані гу-гу!

На четвертій тільки сотня
Москви показалаь,
Та і тая у Полтаві
В стіни заховалась.
На пятії загреміла
Московська сила,
І під саму уже Ворсклу
З царом підступила.
А на шестій, бодай її
Нігди не лічили!
Під Полтавою Карлови
Ногу перебили.
На семії через Ворсклу
Москва переплила,
А на восьмій нещасная
Бійка наступила.
Наступила ще досьвіта,
Гримзули гармати,
Летять Шведи на окопи,
За ними чубаті.
Беруть раптом два окопи,
Третій перед боком,
І на третій кидають ся
Ружа з Горостоком:
Кидають ся, мотають ся,
Москва обступає,
Стріляють ся, рубають ся —
Москва не вважає;
Не вважає, обступає,
Тисне, притискає,
І два сильних атаманів
В полон забирає.

У полудень стало сонце
Вогнем припикати,
І все військо на годинку
Сіло спочивати.
Тихо всюди, край Полтави
Тільки вітер віє,
Тільки трава зелена
Шовком зеленіє.
А година, ще година...
Боже, Твоя воля!

Закривавить ся кривлею
Зелене поле!

Чуть з полудня війна знову
Вогнем розпалилась:
То голова з головою
На смерть уже билась;
Як вогонь червоні кулі
Зміями літали,
І валили цілі стіни,
В кривлі погасали,
І конниці саранчою
По полі літала,
На могили цілі трупів
Сьвіжі наспала.
Швед, Козак, Москаль рубає,
Кого не попало,
І все поле з його гуком
Пеклом виглядало.

Бились славно пани Шведи,
Бились і чубаті,
Але де вже їм бездоляним
Долі виглядати...
Там Петро як лев могучий
На коні літає,
Додає живим охоти,
Вмерлих підіймає.
А Карла там кілька Шведів
Ледви що тримають,
І де треба йому бути,
Туди не пускають.
І махнув Карло рукою.
Мигнув до Мазепи,
І все військо зворушилось,
Полетіло в степи.

Серед ночі край Полтави
І поть і гуляють,
А бездомні коло Дніпру
Чутко засипають.
І зріділа ніч над ними,
Вогні запалали,

Козаки варили кашу,
Конній паповали.
Устав Карло: "Гей, Іване!
Вставай, вже свитає!"
А Мазепа давно не спить,
З жалю умліває.
І захопив Землі жменю,
На коня підняв ся,
І як кинув Україну,
Сльозами зальляв ся.

Та не сокіл же в неволі
Квилить-проквиліє,
То в Варниці край Бендерів
Гетьман помирає.
І край його Воїнаровський
Із Орликом стали.
І як діти від гетьмана
Свої долі ждали.
І питає старій гетьман:
"А хто хоче слави?"
— "Я," говорить Пилип Орлик.
— "Бери, коли жвавий!"
І питає ще раз гетьман:
"А хто хоче злота?"
— "Я," говорить Воїнаровський.
— "Бери, як охота!"
І родича старій гетьман
Наділив казною,
А Орлику дав у руки
Бунчук з булавою.
На остаток всі папери
Гетьман забирає,
Останній раз оглядає,
В полумя кидає...
І кидає у полумя
Тай говорить з-тиха:
"Нехай їде безталанний
Я зазнаю лиха;
Нехай їде я загину,
А ти най панують,
І вороги нехай за них
І чутки не чуять!"

◆ ◆ ◆

Помер гетьман, та могили
В степу не видати;
Шапок своїх не скинули
На него чубаті.
Шапок своїх не скинули,
Землі не поспли,
Не спали над гетьманом
Нинішної могили.
І хто ховав і де ховав,
Ніхто не спізнає,
Трава рівно край Бендерів
Степи укриває.
Ні травця не промовить,
Ні вітер не скаже,
Ані ворон чорнокрилий
Місця не покаже.
Ніхто його не покаже,
Ніхто не згадає...
Їде чумак як в Бендерах
Соли пабирає,
Та почує із волами
Серед того степу,
Мимоволі спогадає
Гетьмана Мазену...

7. — 18. III. 1860.

Степан Руданський

**МАЗЕПА,
ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКИЙ**

Редактор-упорядник Михайло Андрусяк
Художній редактор Марта Томенко
Технічний редактор Тарас Дольницький
Коректор Оксана Яншівська

**На обкладинці використана гравюра художника
Івана Кеївана.**

Здано до складання 18.11.94.
Підписано до друку 1.12.94 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний № 1.
Гарнітура "Петербург". Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 1,5. Вид. № 27.
Замовлення №376. Тираж 1000.
Видавничо-поліграфічне товариство "Віс".
285200 Коломия, Гетьмана І.Мазепи, 235.
Коломійська друкарня ім. Шухевича.